

Arcana tabularii

Tanulmányok
Solymosi László tiszteletére

I. kötet

Szerkesztette:
BÁRÁNY ATTILA – DRESKA GÁBOR – SZOVÁK KORNÉL

Budapest–Debrecen
2014

A kötet megjelenését
a Magyar Tudományos Akadémia, a Debreceni Egyetem,
az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara,
a Pázmány Péter Katolikus Egyetem támogatta.

Felelős kiadó: PAPP KLÁRA

Borító, kötéstervezés és tipográfia: LENGYEL JÁNOS

Címlapfotó: KÖVESDI RÓKA LAJOS

Nyomdai előkészítés, tördelés: HERMÁN ZSUZSA

A borítón:

A veszprémi Gizella-kápolna apostolfreskói a 13. századból

© Szerzők 2014

ISBN 978-963-473-760-5ö

ISBN 978-963-473-746-9

Nyomdai munkák: Kapitális Kft. Debrecen

Felelős vezető: Kapusi József

Tartalom

Tabula gratulatoria	9
Lecturis salutem!	11
A kötetek szerkesztéséről és szerkezetéről	15
Rövidítések jegyzéke	17

DIPLOMATICA – OKLEVELEK, LEVÉLTÁRAK

BLÁHOVÁ, MARIE	
<i>Vera ac falsa discernere</i> in the Přemyslid Czech Lands (until 1306)	21
BOGDÁNDI ZSOLT	
A két váradi hiteleshely a 16. század első felében	31
DRESKA GÁBOR	
Jegyzetkönyv, mintakönyv, tankönyv. A Magyi-formulárium	43
ÉRSZEGI GÉZA	
<i>Bulla ipsa falsa esse videtur</i>	53
GUYOTJEANNIN, OLIVIER	
Gouverner par procurations: Une coupe de la pratique diplomatique dans la France de 1317	69
HORVÁTH RICHÁRD – NEUMANN TIBOR – PÁLOSFALVI TAMÁS –	
C. TÓTH NORBERT	
Németi Pál budai kanonok, majd bozóki prépost levelesládája. Magyar vonatkozású középkori oklevelek feltárása Morvaországban	85
KÖRMENDI TAMÁS	
Ki volt az országbíró 1293 tavaszán? Megjegyzések Marcell alországbíró pecsétje kapcsán	117
LŐVEI PÁL – TAKÁCS IMRE	
Egy 1358. évi dubrovniki sokpecsétes oklevél pecsétjei	131
NICOLAJ, GIOVANNA	
Note di terminologia diplomatica: <i>originale, autentico</i>	147

SIMON ZSOLT	
Adatok szent Szaniszló, Kriszpin, Otilia, Praxedis és Rókus középkori magyarországi tiszteletéhez	157
STIELDORF, ANDREA	
Arenen und Narrationes in den Gründungsurkunden für die mitteleuropäischen Universitäten des 14. Jahrhunderts	175
SÜTTŐ SZILÁRD	
„Érdemdús” oklevelek. A részletező középkori magyar <i>narratiók</i> problémáihoz	187

ECCLESIASTICA – AZ EGYHÁZ ÉS INTÉZMÉNYEI

BUBNÓ HEDVIG	
Az „élvezet veszedelme” és a „lélek haszna” között	201
GÁLFI EMŐKE	
Az erdélyi káptalan oltárosai és a hiteleshelyi munka a középkor végén ...	211
JACZKÓ SÁNDOR	
A késő középkori hazai zsinati határozatok ünneplistái	223
KERTÉSZ BALÁZS	
A Gyulaiak és a ferencesek	235
KISS GERGELY	
Az esztergomi érsek néhány késő középkori kiváltságlevelének háttéréről	249
LUPESCU MAKÓ MÁRIA	
The Reform of the Monastic Orders in Late Medieval Transylvania	263
SÁGHY MARIANNE	
Szentírás és szent-írás Sulpicius Severus Szent Márton-életrajzában	279
SZOVÁK KORNÉL	
A kamenci oltárosok egyezsége	291
SZUROMI SZABOLCS ANZELM O.PRAEM.	
A püspökökre vonatkozó egyházfegyelem a <i>Decretum Burchardi</i> <i>Wormatiensis</i> ben	307
THOROCZKAY GÁBOR	
A messziről jött királyné prépostsága. A hajszentlőrinci társaskáptalan korai története (1342-ig)	321
TÖRÖK JÓZSEF	
Harangszó a középkori Magyar Királyságban	337

VALTER ILONA

- Újabb adatok a pásztói Szent Lőrinc-plébániatemplom
építéstörténetéhez 349

SOCIALIA – BIRTOKOK, FALVAK, POLGÁROK

FELD ISTVÁN

- Az erdőispánságok várai az Árpád-kori Magyarországon 369

GULYÁS LÁSZLÓ SZABOLCS

- Civitas* vagy *oppidum*? Szempontok 15. századi mezővárosaink jogi
terminológiájának vizsgálatához 391

MÉSZÁROS ORSOLYA

- A városi régészeti kutatás nehézségei a millennium után.
Esettanulmány a Dunakanyar két városából, Vácról és Visegrádról 405

NÓGRÁDY ÁRPÁD

- Sáros megye egyházas települései a 14. század elején 415

PETROVICS ISTVÁN

- Gurman Kristóf Pék-utcai háza 429

SZENDE KATALIN

- A magyar városi írásbeliség kezdetei 435

ZÁGORHIDI CZIGÁNY BALÁZS

- Torvaj, a bakonybéli apátság kora Árpád-kori Vas megyei birtoka 459

Arcana tabularii

Tanulmányok
Solymosi László tiszteletére

II. kötet

Szerkesztette:
BÁRÁNY ATTILA – DRESKA GÁBOR – SZOVÁK KORNÉL

Budapest–Debrecen
2014

A kötet megjelenését
a Magyar Tudományos Akadémia, a Debreceni Egyetem,
az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara,
a Pázmány Péter Katolikus Egyetem támogatta.

Felelős kiadó: PAPP KLÁRA

Borító, kötéstervezés és tipográfia: LENGYEL JÁNOS

Címlapfotó: KÖVESDI RÓKA LAJOS

Nyomdai előkészítés, tördelés: HERMÁN ZSUZSA

A borítón:

A veszprémi Gizella-kápolna apostolfreskói a 13. századból

© Szerzők 2014

ISBN 978-963-473-760-5ö

ISBN 978-963-473-759-9

Nyomdai munkák: Kapitális Kft. Debrecen

Felelős vezető: Kapusi József

Tartalom

DYNASTICA – KIRÁLYOK ÉS ORSZÁGOK

BÁRÁNY ATTILA	
Követjelentés Magyarország állapotairól 1521-ből	483
BENKŐ ELEK	
<i>Reginam occidere</i>	495
CSUKOVITS ENIKŐ	
Magyarországi Károly, a mesebeli királyfi	513
E. KOVÁCS PÉTER	
Magyar zsoldosok Sienában	521
GYÖRKÖS ATTILA	
Pierre Choque Magyarországról szóló francia útleírásának (1502) kéziratai és képi ábrázolásai	543
HÄRTEL, REINHARD	
Die Ungarneinfälle in Friaul. Schriftquellen und regionale Historiographie	551
KORDÉ ZOLTÁN	
Dengelegi Pongrác János harmadik vajdai ciklusa Erdélyben (1475–1476)	567
NAGY BALÁZS	
Párhuzamok és eltérések. A Luxemburg-dinasztia csehországi és magyarországi uralkodásának kezdete	583
PAJORIN KLÁRA	
Mátyás király és Marsilio Ficino magyar hívei az 1472. évi összeesküvés után	593
PROKOPP MÁRIA	
Árpád-házi Mária nápolyi királyné művészetpártolása	607
SKORKA RENÁTA	
Rokonok és szövetségesek. I. Károly és a Habsburg hercegek együttműködése az interregnum éveiben	625
TÓTH KRISZTINA	
Még egyszer Zách Felicián merényletéről	639

LITTERALIA – KRÓNIKÁSOK, HUMANISTÁK, JOGÁSZOK

BAGI DÁNIEL

Haraggal és elfogultsággal? Czarnkowi János krónikája Nagy Lajos
krakkói uralmáról 655

BERTÉNYI IVÁN

Tanulságos perjogi megoldások 1340-ből Sebes mester és a pozsonyi
káptalan határvitájában 671

BRADÁCS GÁBOR

Antiszemizmus a középkori pápa-császár krónikákban 681

HOFFMANN ISTVÁN

Megjegyzések a személynévvel azonos alakú helynevekről 693

KRISTÓF ILONA

Eruditio ac lepor. Humanizmus a Mohács előtti Váradon 705

MIKÓ GÁBOR

Szent István király törvényeinek legrégebbi kézírata.
Az Admonti kódex 723

MOLNÁR PÉTER

Az ún. Pécsi Egyetemi Beszédnek egyik forrásáról. Az arisztotelészi
inspirációjú politikai elmélet lehetőségei Magyarországon
a 13. század második felében 733

RÁCZ GYÖRGY

Anonymus Velek kapitánya. Településtörténet és krónikakutatás 743

ROKAY PÉTER

A Szabolcs név egy lehetséges jelentéséről 757

SARBAK GÁBOR

Gyöngyösi Gergely mintái 765

TÓTH ENDRE

Miért *király* lett Szent István? 775

TRINGLI ISTVÁN

A magyar szokásjog első összefoglalói a mezei károkról 793

VESZPRÉMY LÁSZLÓ

Korhűség és forrásérték a magyar Krónika egyes fejezeteiben 809

OECONOMICA – KERESKEDELEM ÉS GAZDASÁG

DRASKÓCZY ISTVÁN

A kősző bányászat átalakulása Erdélyben az Árpád-korban 825

F. ROMHÁNYI BEATRIX

- Késő középkori számadáskönyvek, a koldulórendi kolostorok
gazdálkodásának tükrői 837

GRYNAEUS ANDRÁS – SOLYMOSI KATALIN

- Adatok a növényi bőrcserzés kutatásához a középkori Magyar
Királyság területén 855

PÓSÁN LÁSZLÓ

- Rabszolgák a középkori Baltikumban 873

SZENDE LÁSZLÓ

- Bencés kolostorok kézművessége az Árpád-kori Magyarországon 887

WEISZ BOGLÁRKA

- Kassa kereskedelmi életének jogi háttere a középkorban 899

BIBLIOGRAPHIA

- Solymosi László tudományos irodalmi munkássága 911

Rövidítések jegyzéke

- AO = Anjoukori okmánytár. Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis. I–VI. (1301–1357) Szerk. Nagy Imre. Bp. 1878–1891.; VII. (1358–1359) Szerk. Tasnádi Nagy Gyula. Bp. 1920. (Magyar történelmi emlékek. Monumenta Hungariae Historica. Első osztály: Okmánytárak.)
- AOkl. = Anjou-kori oklevéltár. Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia. I–XV. (1301–1331), XVII. (1333), XIX–XXIX. (1335–1344), XXXI. (1347), XXXIV. (1350), XXXVIII. (1354) Szerk. Almási Tibor, B. Halász Éva, Blazovich László, Géczi Lajos, Kőfalvi Tamás, Kristó Gyula, Makk Ferenc, Piti Ferenc, Sebők Ferenc, Teiszler Éva, Tóth Ildikó. Bp.–Szeged 1990–2013.
- ÁUO = Árpád-kori új okmánytár. I–XII. Közzé teszi Wenzel Gusztáv. Pest–Bp. 1860–1874.
- CDH = Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. I–XI. Ed. Georgius Fejér. Budae 1828–1844.
- DF = MNL OL, Diplomatikai Fényképgyűjtemény
- DL = MNL OL, Diplomatikai Levéltár
- Gombos, Cat. = Catalogus fontium historiae Hungaricae aevo ducum et regum ex stirpe Arpad descendendum ab anno Christi DCCC usque ad annum MCCCCI. Collegit ... Albinus Franciscus Gombos. I–III. Bp. 1937–1938.
- Györffy, Földr. = *Györffy György*: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I–IV. Bp. 1963–1998.
- MGH = Monumenta Germaniae Historica
- MNL OL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest
- Reg. Arp. = Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica. I–II/1. Szerk. Szentpétery Imre. Bp. 1923–1943. II/2–4. Szentpétery Imre kéziratának felhasználásával szerkesztette Borsa Iván. (Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 9., 13.) Bp. 1961–1987.

- SRH = *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum. Edendo operi praefuit Emericus Szentpétery. I–II. Bp. 1937–1938. (Reprint: 1999. Az Utószót és a Bibliográfiát összeállította, valamint a Függelékben közölt írásokat az I. kiadás anyagához illesztette és gondozta Szovák Kornél és Veszprémy László.)*
- Zichy = *A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára. Codex diplomaticus domus senioris comitum Zichy de Zich et Vasonkeo. I–XI. Szerk. Döry Ferenc, Kammerer Ernő, Nagy Imre, Nagy Iván, Véghely Dezső. Pest–Bp. 1871–1915.; XII. Szerk. Lukcsics Pál. Bp. 1931.*
- ZsO = *Zsigmondkori oklevéltár. I–II. (1387–1410). Összeállította Mályusz Elemér. Bp. 1951–1958.; III–VII. (1411–1420) Mályusz Elemér kéziratát kiegészítette és szerk. Borsa Iván. Bp. 1993–2001.; VIII–IX. (1421–1422). Borsa Iván – C. Tóth Norbert. Bp. 2003–2004.; X. (1423). C. Tóth Norbert. Bp. 2007.; XI. (1424). C. Tóth Norbert – Neumann Tibor. Bp. 2009.; XII. (1425). C. Tóth Norbert – Lakatos Bálint. Bp. 2013. (Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 1., 3–4., 22., 25., 27., 32., 37., 39., 41., 43., 49., 52.)*

Az erdélyi káptalan oltárosai és a hiteleshelyi munka a középkor végén

A középkori magyar egyházi társadalom legalsó rétegét képező alsópapság részletekbe menő, elemző vizsgálatával és leírásával mindmáig adós a magyar történetírás. Erre vonatkozó információit többnyire Kollányi Ferenc és Mályusz Elemér magállapításaira alapozza,¹ és egy-két kivételtől eltekintve² ma is helytálló Koszta László negyed százada született megállapítása, mely szerint „a prebendáriusokról és a kórus papjairól – s ez az alsó papság csaknem egészére igaz – egyetlen önálló, monografikus feldolgozás sem készült, s hiányoznak az adatcentrikus, leíró jellegű dolgozatok is”.³

Az alsópapságra, pontosabban az oltárigazgatók rétegére a 16. század eleji erdélyi káptalan és hiteleshelye közötti kapcsolat vizsgálata irányította figyelmünket.⁴ Akkor kimutattuk, hogy 1505–1526 között külső hiteleshelyi munkát (iktatás, határjárás, köztudományvétel, perbeli idézés stb.) az erdélyi káptalan kanonoki testülete, más testületekkel ellentétben, mondhatni egyáltalán nem végzett, erre szinte mindig az alsópapság egy-egy tagját, szokás szerint oltárigazgatót jelöltek ki. Már akkor feltűnő volt, hogy a hiteleshelyi munka e szakaszában csupán egyes oltárigazgatók vettek részt, míg más oltárok rectorai nem, vagy csak igen kis mértékben láttak el hasonló feladatot. Kézenfekvő volt az a feltevés, hogy a gazdagabb, olykor kanonoksággal is összekapcsolt oltárok igazgatói kevésbé kényszerültek a fáradságos, esetenként hosszú utazást igénylő külső hiteleshelyi munka végzésére, így ez szerényebb javadalommal rendelkező társaikra hárult.

¹ *Kollányi Ferenc*: A magyar katolikus alsópapság végrendelkezési joga. Esztergom 1890.; *Mályusz Elemér*: Egyházi társadalom a középkori Magyarországon. Bp. 1971. 72–80., 137–171.

² *Fedele Tamás*: Adalékok a pécsi székesegyházi alsópapság történetéhez (1354–1400). In: Tanulmányok Koller József tiszteletére. Szerk. Font Márta, Vargha Dezső. (Tanulmányok Pécs történetéből 13.) Pécs 2003. 111–131.; *Uő*: A pécsi székeskáptalan személyi összetétele a késő középkorban (1354–1526). (Tanulmányok Pécs történetéből 17.) Pécs 2005. 68–70.; *Köblös József*: Az egyházi középréteg Mátyás és a Jagellók korában. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 12.) Bp. 1994. 271–280.; *Bunyitay Vince*: A váradi püspökség története. II. Nagyvárad 1883. 58–188.

³ *Koszta László*: Adalékok a székesegyházi alsópapság XIII–XIV. századi történetéhez. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta historica 86. (1988) 15–26.

⁴ *Gálfi Emőke*: Az erdélyi káptalan és hiteleshelyének kapcsolata a XVI. század elején. Fons 18. (2011) 3–24.

A kérdés vizsgálata sovány eredménnyel kecsegtetett, hiszen megválaszolása az oltárok dotációjának kérdéskörét nem kerülhette meg, erre vonatkozólag pedig igen kevés adat áll rendelkezésünkre a fent jelzett időszakból.⁵ Nem ennyire reménytelen azonban a helyzet, ha figyelembe vesszük egyrészt az utolsó középkori püspök, Statileo János 1542-ben bekövetkezett haláláig tartó időszak, másrészt a szekularizációt követő évtizedek gyér adatait, minthogy előbbieket gyakran, utóbbiak minden esetben a korábbi állapotokat tükrözik. Köztudott ugyanis a szakirodalomban,⁶ hogy 1556 után a Gyulafehérváron levő kanonoki és oltáros házakat a hozzájuk tartozó javadalmakkal együtt a későbbi fejedelmek familiárisaiknak adományozták. Ilyen alkalmakkor az oklevelek meghatározták az illető ház helyét a székvárosban és szerencsés esetben a hozzá tartozó javadalomról is megemlékeztek.⁷

Mielőtt az oltárosok és az általuk végzett hiteleshelyi munka összefüggéseit bővebben kifejtelnénk, röviden ki kell térnünk azokra a szerény adatokra, amelyekkel e réteggel kapcsolatban rendelkezünk. Mályusz Elemér a káptalanok alsóbb klerikus rétegének szerveződését, a különböző csoportok elkülönülését a 14. század második negyedére teszi.⁸ Az erdélyi káptalanban az oltárigazgatók a váradai és zágrábi káptalanokhoz hasonlóan a karpapok csoportjából kerültek ki,⁹ és a 14. század második felétől kezdve különültek el. 1366-ból és 1370-ből származik az a két oklevél, amelyből erre következtethetünk: ekkor a káptalan egyfelől Turul magistert, a Szent András-, másfelől Miklóst, a Szent Lőrinc-oltár igazgatóját küldte ki hiteleshelyi tanúbizonyoságnak, mindkét esetben megemlítve, hogy a kiküldöttek a karpapság tagjai.¹⁰

A „kegyes célú adományokból létrejött alapítványokat, javadalmakat kormányzó”¹¹ oltárigazgatók szerveződésének folyamatáról nem sokat tudunk, de

⁵ A gyulafehérvári székesegyházról, egyben oltáiról igazgatóinak említésével mindmáig az egyetlen alapos és megbízható feldolgozás: *Entz Géza*: A gyulafehérvári székesegyház. Bp. 1958. 131–132., 200–205.

⁶ *Kovács András*: Az építkező Bethlen Gábor és székvárosa. In: Emlékkönyv Jakó Zsigmond nyolcvanadik születésnapjára. Szerk. Kovács András, Sipos Gábor és Tonk Sándor. Kolozsvár 1996. 276.; *Uő*: Gyulafehérvár, az erdélyi fejedelmi udvar színtere a 16. században. In: *Idővel paloták... Magyar udvari kultúra a 16–17. században*. Szerk. G. Etényi Nóra, Horn Ildikó. Bp. 2005. 250–251.

⁷ 1568. jún. 23. előtt János Zsigmond eladományozza a Szent Magdolna-oltár javait. – János Zsigmond Királyi Könyve 1569–1570. Az erdélyi fejedelmek Királyi Könyvei. I. 1569–1581. Mutatókkal és jegyzetekkel regesztákban közlése Fejér Tamás, Rácz Etelka, Szász Anikó. (Erdélyi Történelmi Adatok VII. 1.) Kolozsvár 2003. (a továbbiakban: ErdKirkv. I.) 57. sz.; 1569. márc. 21-én ugyancsak János Zsigmond a Háromkirályok-oltár gyulafehérvári házáról rendelkezik. – ErdKirkv. I. 87. sz.; 1575. márc. 13-án Báthory István eladományoz egy Kisfalud (Fehér m.) határában álló gabonaőrő malmot, amely a Szent Lőrinc-oltár tulajdonát képezte – MNL OL F 4. Cista comitatum (a továbbiakban: F 4.) Comit. Albensis, Cista 1. Fasc. 2. Nr. 30.

⁸ *Mályusz E.*: Egyházi társadalom i. m. 76.

⁹ *Uo.* 79.

¹⁰ 1366. dec. 6. – DL 29 167. r.; 1370. máj. 12. – DL 29 708. v.; *Entz G.*: A gyulafehérvári székesegyház i. m. 202.

¹¹ *Rácz György*: A magyarországi káptalanok és monostorok magisztrátus joga a 13–14. században. Századok 134. (2000) 176.

az bizonyos, hogy a 15. század végén már testületként egy dékán irányítása alatt álltak. 1497. július 26-án ugyanis Geréb László erdélyi püspök székesegyháza oltárainak újjáépítése céljából, és saját lelki üdvéért elengedte az említett oltárokhoz tartozó valamennyi fehérvári szőlő után a mindenkori püspöknek járó bortizedet. Cserében az oltárosoknak minden év július 29-én, vesperás után és másnap mondaniuk kellett érte egy-egy misét, az egyiket közülük Szent Mihály kisebbik oltáránál. Ha ezt valamelyikük elhanyagolná – fogalmaz a főpap – az oltárigazgatók dékánja jelentse a püspöknek vagy káptalanának, a vétkes pedig a vikárius előtt minden egyes mulasztásért 1-1 Ft-ot fizessen a székesegyház építésére.¹² Megjegyzendő, hogy Mályusz a székesegyházak karpapsága és prebendáriusai között fennálló különbséget éppen az utóbbiak szőlőbirtokainak tizedmentességében érzékeli.¹³

1505-től kezdve tehát kimutatható, hogy valamely belső szabályozás következtében az erdélyi káptalanban a külső hiteleshelyi munkát, kevés kivételtől eltekintve és minden tiltás ellenére,¹⁴ az oltárok igazgatói végezték. E feladatot azelőtt is az alsópapság tagjai teljesítették, azonban a 16. század fordulóján főként a főesperesek káplánjai¹⁵ és csupán elvétve oltárigazgatók.¹⁶ Addig a gyulafehérvári székesegyházban az oltárok alapításának folyamata már nagyrészt lezárult, csupán négy 1505 után létrejött oltárról tudunk,¹⁷ a Szent Magdolna-oltár

¹² DF 277 628. Az oklevél regesztája Hegyi Géza készülő disszertációjának része, adatát ezúton köszönöm.

¹³ *Mályusz E.*: Egyházi társadalom i. m. 74. Az erdélyi káptalan prebendáriusairól az egyetlen adatunkat („a ceteris clericis, altaristis videlicet et prebendariis”) 1503 tájáról egy csonka oklevél szolgáltatja, amely arra enged következtetni, hogy ez a csoport elkülönült az oltárosoktól; nem sikerült azonban nyomára bukkanni a képviselőiknek – DL 32 607. Elgondolkoztató ugyanakkor, hogy Gosztonyi János püspök 1527. máj. 6-i privilégiuma, amely a káptalan kiváltságainak megerősítéséről szól, és egyenként felsorolja a székesegyház társadalmát alkotó rétegeket, említés szintjén sem beszél prebendáriusokról: „Venerabilibus honorabilibusque et discretis dominis, preposito, cantori, custodi, arhidiaconis, canonicis, rectoribus altarium, capellanis et gracionis quibuslibet eiusdem ecclesie nostre etc.” – *Az Erdélyi Káptalan Levéltára a gyulafehérvári Batthyaneum Könyvtár (Biblioteca Națională a României, Biblioteca Batthyaneum) kezelésében.* IV. d. 115. sz. (a továbbiakban: Batthyaneum).

¹⁴ *Decreta regni Hungariae. Gesetze und Verordnungen Ungarns 1301–1457.* Ed. Franciscus Döry, Georgius Bónis, Vera Bácskai. Bp. 1976. (a továbbiakban: DRH 1301–1457) 266.; *Decreta Regni Hungariae. Gesetze und Verordnungen Ungarns 1458–1490.* Ed. Franciscus Döry, Georgius Bónis, Geisa Érszegi, Susanna Teké. Bp. 1989. 272.

¹⁵ *Gálfi E.*: Kapcsolat i. m. 13–14.

¹⁶ A Was család cegei levéltára. Valentiny Antal oklevélkivonatait felhasználva bevezető tanulmányokkal és jegyzetekkel közlést teszi W. Kovács András. (*Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára* 3.) Kolozsvár 2006. (a továbbiakban: Was cs. lt.) 494. sz. DL 29 348.

¹⁷ A Szent Márton, a Hívó Lelkek továbbá a Péter és Pál apostoloknak szentelt oltárok 1520 előtt már álltak – *Entz G.*: A gyulafehérvári székesegyház i. m. 205. Minden valószínűség szerint Végedi Imre tordai főesperes-kanonok alapított egy Szent Imrének szentelt oltárt 1541 előtt. Vö: *Vekov Károly*: Végedi Imre tordai főesperes 1541. évi végrendelete. In: Emlékkönyv Kiss András nyolcvanadik születésnapjára. Szerk. Pál-Antal Sándor, Sipos Gábor, W. Kovács András, Wolf Rudolf. Kolozsvár 2003. 615., 621.; Batthyaneum V. d. 100. sz.

alapításának ideje pedig még hozzátétőlegesen sem állapítható meg.¹⁸ Entz Géza összesen 32 oltárról tudott,¹⁹ ami kiegészíthető a már említett Szent Magdolna-oltárral. Ha az Entz által leírt Szent István és Imre herceg tiszteletére emelt oltárt összevonták a Szent László-oltárral, amire egy 1520-as adat utal,²⁰ de ezek mellett még külön állt a Végedi Imre által alapított Szent Imre-oltár, akkor 33 oltárra vonatkozóan tartalmaznak adatokat a 16. századi oklevelek.²¹ Az oltárok rectoraihoz számíthatjuk a jövedelem szempontjából is e réteghez tartozó Szent Miklós-kápolna igazgatóját.²²

Úgy véljük, hogy a talán 1505-ben életbe lépett szabályozás a szerényebb bevétellel rendelkező oltárosok megsegítését célozta, ez esetben pedig utóbbiak jövedelme valószínűleg nem haladta meg az általuk helyettesített káplánok bevételét. Az állítás alátámasztására indokolt volt megvizsgálni, hogy időszakonként mely oltárok rectorai végeztek külső munkát, ezek milyen javadalmakkal rendelkeztek, továbbá hozzátétőlegesen azt, hogy milyen pluszjövedelmet hozott nekik az elvégzett feladat. Ugyanakkor arra is figyeltünk, hogy olyan köztudottan jól dotált oltárok, mint a Lázói János által alapított Hívó lelkek, és a Várdai-kápolnában felállított Szent Anna igazgatói, vagy a kanonoksággal összekapcsolt gazdagabb oltárok rectorai vállaltak-e külső munkát.

Az 1505–1526 közötti adatokat összesítve, továbbá kiegészítve az 1542-ig terjedő időszakéval, előrebocsátjuk, hogy jóllehet az 1526 utáni periódusra vonatkozóan kevesebb oklevelet sikerült áttekinteni,²³ és olyan részleteiben ismert külső hiteleshelyi munkát végző rectort sem sikerült találni többé, mint az 1505–1513-as időszakban munkálkodó Tízezer vértanú-oltár igazgatójának, Albert magisternek a tevékenysége,²⁴ a főbb tendenciák mégis felvázolhatók.²⁵ A jelzett

¹⁸ Az oltárról és dotációjáról egy 1568-ban kelt oklevél tudósít. – ErdKirKv. I. 57. sz. Entz Géza a létét kétségbe vonta. Vö. *Entz G.*: A gyulafehérvári székesegyház i. m. 160.

¹⁹ *Entz G.*: A gyulafehérvári székesegyház i. m. 201–205.

²⁰ DL 29 402.

²¹ Az oltárok a következők: Szűz Mária, Keresztelő János, Péter apostol, Szent Kereszt, Szent Mihály kisebb és nagyobb oltára, Szent András, Szent Lőrinc, Krisztus teste, Szent Kozma és Damján, Mindenszentek, Tízezer vértanú, Szent László és István királyok és Imre herceg, Szent Borbála, Remete Pál, Máté apostol, Szent Nikáziusz, Szentháromság, Szent Katalin, Szent György, Szent Gothárd, Szent Demeter, Fábián és Sebestyén, Urunk színeváltozása, Négy egyházatya, Háromkirályok, Szent Jakab, Szent Anna, Szent Márton, Hívó lelkek, Péter és Pál apostolok, Szent Imre és Szent Magdolna.

²² A Szent Miklós-kápolna a székesegyháztól különálló épület volt. *Entz G.*: A gyulafehérvári székesegyház i. m. 160., 200–201.; *Kovács András*: Humanista epigráfusok adalékai Gyulafehérvár közép- és koraiújkorai helyrajzához. In: *Szamosközy István: Analecta Lapidum*. 1593. Inscriptiones Romanae. 1598. S. a. r. Balázs Mihály, Monok István. Bev. tanulmányok Mihai Bărbulescu és Kovács András. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 33.) Szeged 1992. 31.

²³ Néhány évre vonatkozóan csupán egy-egy adattal rendelkezünk (1529, 1536), de néhányra eggyel sem (1527, 1528).

²⁴ *Gálfi E.*: Kapcsolat i. m. 14–15.

időszakban a káptalan a 33 oltár közül összesen 17 oltártól és a Szent Miklós-kápolnától (54,5%) küldött ki tanúbizonyságot. Ez az adat tovább árnyalható a következőképpen: a Szent Miklós-kápolna²⁶ és négy oltár (Szent Márton,²⁷ Minden-szentek,²⁸ Négy egyházatya,²⁹ Szent Nikáziusz³⁰) egész idő alatt, hat oltár (Szent Fábíán és Sebestyén,³¹ Tízezer vértanú,³² Máté apostol,³³ Szent György,³⁴ Szent Borbála,³⁵ Szent Anna³⁶) időlegesen, azaz egy-egy hosszabb periódusban egyet-

²⁵ Minthogy a Mohács utáni időszakra vonatkozóan jóval kevesebb adattal szolgálhatunk (l. a 23. jegyzetet), az oltárigazgatók tevékenységét csupán éves periódusokra (hónap, nap megjelenése nélkül) lebontva tudjuk szemléltetni.

²⁶ DL 30 335., DL 29 900., DL 29 905., DL 29 915., DL 31 014., DL 31 021., DL 29 404., DL 31 040., DL 30 566., DL 30 291., DF 277 667., DF 247 169., DF 253 784.; *Beke Antal*: Az erdélyi káptalan levéltára Gyulafehérvárt. Bp. 1889–1895. Különlenyomat a Történelmi Társaság évfolyamaiból. 784. sz.; Batthyaneum V. d. 11. sz.

²⁷ DL 30 513., DL 30 974., DL 30 515., DL 30 338., DL 29 935., DL 29 620., DL 30 993., DL 29 943., DL 29 946., DL 29 984., DL 29 646., DL 29 648., DL 29 414., DL 31 044., DL 29 949., DL 29 653., DF 277 715., DF 257 760., DF 277 734., DF 257 766., DF 255 135., DF 255 136.; Az erdélyi káptalan jegyzőkönyvei (1222–1599). Mutatókkal és jegyzetekkel regesztákban közlése Bogdándi Zsolt – Gálfi Emőke. (Erdélyi Történelmi Adatok VIII. 1.) Kolozsvár 2006. (a továbbiakban: ErdKáptk. I.) 165., 174. sz.; MNL OL F 4. Comit. Hunyadiensis, Cista 2. Fasc. 3. Nr. 41.; Batthyaneum V. d. 28. sz.

²⁸ DL 29 549., DL 29 600., DL 30 071., DL 29 613., DL 29 614., DL 30 986., DL 31 033.; ErdKáptk. I. 154. sz.; MNL OL F 4. Comit. Albensis, Cista 1. Fasc. 1. Nr. 3.; MNL OL F 4. Comit. Hunyadiensis, Cista 2. Fasc. 2. Nr. 28.

²⁹ DL 30 076., DL 29 627., DL 31 011., DL 30 546., DL 31 014., DL 30 278., DL 29 389., DL 31 016., DL 29 965., DL 29 395., DL 30 552., DL 30 553., DL 29 398., DL 29 977., DL 31 030., DL 30 555., DL 29 982., DL 95 186., DL 29 642., DL 31 031., DL 31 034., DL 29 645.; Batthyaneum V. d. 15. sz.; MNL OL F 4. Comit. Hunyadiensis, Cista 2. Fasc. 1. Nr. 9. és Cista 2. Fasc. 2. Nr. 49.

³⁰ DL 36 361., DL 29 651., DL 29 655.; A Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Igazgatósága (a továbbiakban: Kv. Lt.) kezelésében levő Kemény cs. csombordi lt. 136. sz.; MNL OL F 4. Comit. Hunyadiensis, Cista 2. Fasc. 1. Nr. 9. és Cista 1. Fasc. 1. Nr. 8., továbbá Cista 2. Fasc. 3. Nr. 13.

³¹ DL 29 912., DL 31 162., DL 30 518.

³² DL 30 336., DL 29 596., DL 30 972., DL 29 919., DL 36 931., DL 29 604., DL 30 255., DL 29 606., DL 29 605., DL 29 608., DL 30 514., DL 29 359., DL 36 573., DL 30 257., DL 32 570., DL 29 611., DL 29 929., DL 29 615., DL 30 527., DL 29 618., DL 30 531., DL 30 532., DL 29 939., DL 29 941., DL 29 942., DL 30 533., DL 29 619., DL 47 015., DL 107 695., DL 31 000., DL 30 537., DL 29 622., DF 244 560.

³³ DL 29 373., DL 29 225., DL 29 940., DL 30 340., DL 32 344., DL 29 380., DL 29 381., DL 30 269., DL 22 696., DL 22 733., DL 30 542., DL 29 628., DL 29 951., DL 29 956., DL 30 547., DL 31 019., DL 29 961., DL 30 545., DL 29 393., DL 30 549., DL 30 550., DL 30 551., DL 29 975., DL 29 967., DF 261 107., DF 277 747., DF 277 754., DF 253 031.

³⁴ DL 30 509., DL 29 353., DL 30 967., DL 32 566., DL 29 602., DL 29 603., DL 29 607., DL 29 928.

³⁵ Batthyaneum V. d. 2. sz.; MNL OL F 4. Comit. Albensis, Cista 4. Fasc. 2. Nr. 18.; Comit. Hunyadiensis, Cista 2. Fasc. 2. Nr. 19.; *Kemény Josephus*: Appendix Diplomatarii Transilvanici. Vol. X. 25. Kézirat az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárának a Román Akadémia kolozsvári könyvtárában őrzött anyagában.

³⁶ DL 29 355., DL 29 917., DL 30 256., DL 29 609., DL 29 964., DL 29 966., DL 29 973.

len személy bevonásával, míg hét oltár (Szentháromság,³⁷ Krisztus teste,³⁸ Szent Katalin,³⁹ Hívó lelkek,⁴⁰ Szent Lőrinc,⁴¹ Péter és Pál apostolok,⁴² Szent Mihály kisebbik oltára⁴³) esetenként – csupán akkor, ha a törvényszakok miatt nagyon felgyűlt a munka – küldött ki oltárost. Ha elfogadjuk azt az előfeltevést, hogy a szerény jövedelmű oltárok végeztek külső hiteleshelyi tevékenységet, akkor az utolsó csoportot figyelmen kívül hagyva, továbbá a két első csoportot összevonva 11 oltár-, illetve kápolnaigazgató személyével számolhatunk, amely a tárgyalt csoport 33,3%-át teszi ki.

A 11 személy által igazgatott javadalmak közül a Szent Miklós-kápolna és a Szent Márton-oltár dotációját ismerjük. Előbbiről egy 1503 tájáról származó csonka oklevél szól.⁴⁴ Ebben Kálmáncsehi Domokos erdélyi püspök bizonyítja, hogy a gyulafehérvári vár előtt fekvő Szent Miklós-kápolna igazgatója, Tatai János magister és püspöki káplán panaszára visszaadja a kápolnának a Hidegvíz-völgyi (*vallis Frigide Aque*) Bólya, Vessződ, Mihályfalva és Ingodály Küküllő megyei falvak dézsmájának felét, továbbá egy [a székesegyház] keleti felén levő telket, minthogy azokat [Upori] István püspök adományozta a kápolnának misék tartása végett és kárpótlásként a fehérvári tized harmadáért, azonban utódai visszavették.⁴⁵ A kápolna javairól a következő adatunk 1526-ból származik.⁴⁶ Ekkor Nyárádtői Pető Antal, a Szent Miklós-kápolna igazgatója bemutatott Gosztonyi János püspöknek bizonyos, az elődei által kiadott okleveleket, amelyek értelmében a fent nevezett Hidegvíz-völgyében fekvő négy település tizedének fele a kápolnát illetve bizonyos misék mondása fejében, azonban azokat az előző rectortól, Tatai Jánostól elidegenítették és őt más jövedelmekkel kárpóttolták. Végül azokat is elvették, úgyhogy a kápolna jövedelem nélkül maradt. A püspök ezért kárpótlásul Antal magisternek adományozta a Fehér megyei Hari birtok püspöki tizedét, amelyet 16 forintért szoktak bérbe adni. A kápolna mestérének hiteleshelyi tevékenységéről 1500–1526 között kilenc évre vonatkozóan rendelkezünk adatokkal,⁴⁷ 1526-tól kezdve, tehát a kápolna anyagi gondjainak rendeződése után csupán egy évből (1533)⁴⁸ van információnk igazgatójának külső munkájára.

³⁷ DL 29 348., DL 36 346.

³⁸ DL 29 916., DL 30 977., DL 29 930., DL 29 913.

³⁹ DL 29 361., DL 30 258.

⁴⁰ DL 29 965., DL 31 039., DL 31 040., DL 30 566.

⁴¹ MNL OL F 4. Comit. Albensis, Cista 4. Fasc. 2. Nr. 4.

⁴² DL 29 402., DL 29 980., DL 29 979., DL 29 978.; ErdKáplkv. I. 156. sz.

⁴³ DL 30 559., DL 29 990., DL 29 417.

⁴⁴ DL 32 607.

⁴⁵ Az oklevél regesztája Hegyi Géza készülő disszertációjának része. Adatát köszönöm.

⁴⁶ Egyháztörténelmi emlékek a magyarországi hitújítás korából. Szerk. Bunyitai Vince, Rapaics Richárd, Karácsonyi János. I–II. Bp. 1902–1904. (a továbbiakban: ETE) I. 233. sz.

⁴⁷ 1500–1501, 1503, 1506, 1517, 1520, 1524–1526.

⁴⁸ Batthyaneum V. d. 11. sz.

A Szent Márton-oltár javairól egy viszonylag kései, de annál érdekesebb oklevél tudósít.⁴⁹ 1546. március 14-én az erdélyi káptalan Bálint sámsondi plébánost tanúbizonysággként mutatott érdemei jutalmául, mint arra alkalmas személyt kinevezte a Szent Márton-oltár igazgatójává, amely néhai Lukács magister oltár-igazgató halálával üresedett meg, az oltárhoz tartozó házzal, szőlővel és a káptalan Váradján, a Sebes folyón álló kétkerekű malmának felével, továbbá az oltárhoz tartozó más jövedelmekkel együtt. Az oltárra vonatkozó első adatunk 1507-ből származik⁵⁰, ekkor említik először káptalani kiküldöttként az oltár igazgatóját, János magistert. Az oltár dotációját is leíró 1546-os évig nem kevesebb, mint hat oltárosát ismerjük név szerint,⁵¹ és 1542-ig 14 évre vonatkozóan rendelkezünk hiteleshelyi munkavégzésre vonatkozó adatokkal. A külső munkában való gyakori részvétel és a személyek sűrű váltakozása azt mutatja, hogy az oltár gazdái viszonylag rövid idő elteltével jobb és talán kevésbé fáradtságos munkát igénylő jövedelem után néztek.

A fent leírtakon kívül részlegesen ismerjük a Máté apostolnak szentelt oltár javait. Egy 1569-ben kelt oklevél említi Gyulafehérváron, a falakon belül álló házát, amely szomszédos volt a Szent Magdolna-oltár házával és közelében feküdt Szent Mihály kisebbik oltárának háza is.⁵² Egy másik, 1576-ban született oklevél pedig a Szászsebes székben fekvő lámkeréki, Sebes folyóra épített kétkerekű malmáról beszél.⁵³ Káptalani kiküldöttként oltárosa nyolc évig tevékenykedett.⁵⁴

Az ugyancsak szinte az egész vizsgált időszakban előforduló⁵⁵ Szent Nikáziusz-oltár javairól kevés információval rendelkezünk, azonban 1533-ból fennmaradt egy oklevél, amely egyfelől a Szent Nikáziusz igazgatója, Gergely, másfelől a Szent Demeter, Fábián és Sebestyén⁵⁶-oltár igazgatója, Kristóf közötti per kimeneteléről tájékoztat. E per számai 1505-be vezetnek vissza.⁵⁷ 1533. március 10-én a Statileo püspök által kijelölt egyházi bíróság a két említett oltár ügyében mondott ítéletet, amely a Gáldpataknál levő kétkerekű malom felének a birtoklásáért indult. Az ügy kapcsán tartott vallatásból kiderült, hogy a régebben a Szent Fábián és Sebestyén-oltárhoz tartozó malmot, leromlott állapotából Megyericsi János kolozsi főesperes-kanonok kezdte újjáépíteni és felét az oltár igazgatójának hozzájárulásával a Szent Nikáziusz-oltárhoz csatolta. A malom építését a főesper-

⁴⁹ Batthyaneum V. d. 73. sz.

⁵⁰ DL 30 513.; *Entz G.*: A gyulafehérvári székesegyház i. m. 205.

⁵¹ János (1507–1514), Ambrus (1521–1525), Gál (1531), Albert (1537, 1540), Lukács (1546.), Bálint (1546. u.) – jelzeteiket l. a 27. jegyzetnél. Itt jegyezzük meg, hogy az 1556-ban végbemenő szekularizációig további két személy nevét ismerjük: Sebestyén (1550) – Kv. Lt. Függőpecsétés oklevelek gyűjteménye, Nr. 18.; Mihály (1553) – MNL OL F 4. Comit. Albensis, Cista 3. Fasc. 2. Nr. 45.

⁵² ErdKirKv. I. 57. sz.

⁵³ MNL OL F 4. Comit. Albensis, Cista 3. Fasc. 2. Nr. 29.

⁵⁴ 1511–1519 között, jelzetét l. a 33. jegyzetnél.

⁵⁵ 1519, 1525–1526, 1536–1539.

⁵⁶ A 16. századi oklevelek csak Fábián és Sebestyén néven emlegetik.

⁵⁷ Batthyaneum V. d. 9. sz.; Az oklevél részleges közlése: ETE II. 272. sz.

res-kanonok a későbbiekben elhanyagolta, és Gergely oltáros elődje, Mihály magister annak építésére 20 forintot adott Megyericseinek, azzal a feltétellel, hogy a főesperes egy bizonyos malmot a püspöki halastó és a Szent Erzsébet kolostor közelében a két említett oltár közös használatára a saját költségén fog újjáépíteni. Ezt a feltételt, jóllehet Megyericsei akkor elfogadta, mégsem teljesítette, azonban a nevezett Szent Nikáziusz malmát azóta 40 forinton kényelmesen fel lehetett volna építeni, a Szent Sebestyén és Fábián-oltár igazgatója pedig az összeg felét (20 forintot) a maga számára megválthatta volna a 28 év alatt, mióta az ügy elkezdődött. Ezért a bírák úgy döntöttek, hogy a nevezett malom felét a Szent Nikáziusz-oltár birtokolhatja a továbbiakban, úgy, hogy Gergely magister minden héten egyszer egy misét tartson három collectával.

Az imént bemutatott peres ügy több szempontból is figyelemre méltó. A Szent András-oltár igazgatóságát is viselő⁵⁸ Megyericsei János főesperes-kanonok saját költségén készült helyrehozatni egy malmot, de annak felét nem a saját oltárához csatolta, hanem vélhetőleg az ő oltáránál szegényebb, esetleg saját familiárisai közül kikerülő Szent Nikáziusz igazgatójának, Mihály magisternek adományozta. Minthogy ekkor a Szent Fábián és Sebestyén-oltár sem volt anyagiilag jó helyzetben,⁵⁹ különben nem szorult volna a főesperes-kanonok segítségére, Megyericsei a malom jövedelmét két részre osztotta a két oltárigazgató beleegezésével. A vállalkozás végül dugába dőlt, de az évekig húzódó per azt mutatja, hogy mindkét oltár alaposan rászorult ama fél malom jövedelmére.

Bizonyára Gyulaféhevár környékének vízrajzával magyarázható, hogy a székesegyház oltárainak javai között nem voltak ritkák a malmok. Maga Megyericsei is birtokolt egyet a Szent András-oltár rectoraként. A malom 1517 táján Gyulaféhevár közelében, az Ompoly folyón volt, amelynek haltartóját a humanista főesperes felíratos római szarkofágból alakíttatta ki.⁶⁰ Utóbbival együtt összesen 13 oltárról tudjuk, hogy malmot/malmokat, rosszabb esetben fél malmot birtokolt (az eddig említetteken kívül Szent Lőrinc,⁶¹ Krisztus teste,⁶² Szent Imre,⁶³ Szent György,⁶⁴ Szent Gothárd,⁶⁵ Szent Jakab,⁶⁶ Hívó lelkek,⁶⁷ Szent Magdolna⁶⁸).

⁵⁸ DL 31 014., DF 257 531.

⁵⁹ Oltárosa éppen ebben az időben (1505–1509) között hiteleshelyi munkával is kiegészítette jövedelmét. L. még a 31. jegyzetet.

⁶⁰ „Albae Iuliae in arca lapidea, quam nos ad molas divi Andreae piscibus dedicavimus.” – Corpus Inscriptionum Latinarum. III. Ed. Theodor Mommsen. Berlin 1873. 1229. sz.; Kovács A.: Humanista epigráfusok i. m. 32.

⁶¹ MNL OL F 4. Comit. Albensis, Cista 1. Fasc. 2. Nr. 30.

⁶² Entz G.: A gyulaféhevári székesegyház i. m. 202.; Beke A.: Az erdélyi káptalan levéltára i. m. 729. sz.

⁶³ Vékov K.: Végedi i. m. 615.

⁶⁴ Entz G.: A gyulaféhevári székesegyház i. m. 204.; Beke A.: Az erdélyi káptalan levéltára i. m. 317. sz.

⁶⁵ Uo.

⁶⁶ DF 277 678.

⁶⁷ Balogh Jolán: Az erdélyi renaissance. Kolozsvár 1943. 237.; DF 277 725.

⁶⁸ ErdKírkv. I. 57. sz.

A középkor végén a malmok értékes ingatlannak számítottak,⁶⁹ még akkor is, ha némelyek nem működtek az év minden szakaszában, és az esztergomi érsekség számadáskönyvei szerint jövedelmük sem volt túl nagy (10–13 forintot tett ki, ha jó volt a termés hozam).⁷⁰ Erdélyben a tárgyalt időszakban egy malom értéke 300 és 500 forint között váltakozott,⁷¹ és jövedelme sem lehetett sokkal nagyobb magyarországi társaiénál. 1526-ban Végedi Imre tordai főesperes-kanonok egy Abrudbányán, az Abrud patakon álló kétkerekű gabonaőrő malmot adományozott a káptalannak örök alamizsnaként néhai Várdai Ferenc püspök lelki üdvéért. Jövedelméből 13 forintot kegyes célokra, három forintot pedig Vízkeresztkor örök mise tartására rendelt a Szent Anna-oltárnál.⁷² Összesen tehát 16 forintért adták bérbe. Mint láttuk, a Szent Miklós-kápolna igazgatójának anyagi gondjai ugyanakkora jövedelem mellett megoldódni látszódtak. Nem csodálkozhatunk tehát azon, hogy az oltárok igazgatói legalább egy fél malom birtokára igyekeztek szert tenni. A Szent Magdolna-oltárról tudjuk, hogy házán és két megművelt szőlőjén kívül rendelkezett Felenyed (Fehér m.) szélén a hasonló nevű patakra épített kétkerekű malom, és Lámkeréken (Szászföld) a Sebes folyóra épített malom egyharmadának bevételeivel.⁷³ Oltárosának hiteleshelyi munkájáról egyetlen adatunk sincs.

Mint az előbbi példából kitetszik, az oltárok gyulafehérvári házaikon és jó esetben malmaikon kívül szőlővel is rendelkeztek. Geréb László fentebb idézett, 1497-ben kelt oklevele valószínűsíti, hogy az oltárjavadalmakhoz a legtöbb esetben szőlő is tartozott. 1497 után mindössze hat új oltárról tesznek említést az oklevelek,⁷⁴ amelyből háromról biztosan tudjuk, hogy szőlővel rendelkezett,⁷⁵ azonban az ebből befolyó bevételt még hozzávetőlegesen sem tudjuk meghatározni.

A hiteleshelyi tevékenységben résztvevő oltárosok fekvőségeiből befolyó jövedelmek mellett kérdés, hogy mekkora hasznot hozott nekik a tanúbizonyságként való részvétel. A fentiekben már említettük a Tízezer vértanú-oltár igazgatójának, Albert magisternek a tevékenységét, akinek munkájáról a gyér adatok ellenére a legtöbb információt sikerült összegyűjteni.⁷⁶ Tudjuk róla, hogy 1511 decemberében hét esetben járt Hunyad megyei birtokokon tanúbizonyságként.⁷⁷

⁶⁹ *Tringli István*: A magyar szokásjog a malomépítésről. In: *Analecta mediaevalia* I. Szerk. Neumann Tibor. Bp.–Piliscsaba 2001. 251–268.; *Kőfalvi Tamás*: Malmok a pécsváradai konvent hiteleshelyi gyakorlatában. In: *Tanulmányok Érszegi Géza hatvanadik születésnapjára*. Szerk. Almási Tibor, Draskóczy István, Jancsó Éva. Bp. 2005. 155–164.

⁷⁰ *Fügedi Erik*: Az esztergomi érsekség gazdálkodása a XV. század végén. In: *Uő*: Kolduló barátok, polgárok, nemések. *Tanulmányok a magyar középkorról*. Bp. 1981. 141–142., 207–208.

⁷¹ DL 29 908., DF 277 668., DF 277 678., DF 277 725.

⁷² 1526. jan. 18. *Batthyaneum* IV. d. 106. sz.

⁷³ L. a 68. jegyzetet.

⁷⁴ Szent Jakab, Szent Anna, Szent Márton, Hívő lelkek, Péter és Pál apostolok és esetleg Szent Magdolna.

⁷⁵ Szent Márton, Péter és Pál apostolok, Szent Magdolna.

⁷⁶ L. a 24. jegyzetet.

⁷⁷ DL 30 531., DL 30 532., DL 29 939., DL 29 941., DL 30 533., DL 29 619., DL 29 942.

A kiküldöttek a törvény értelmében minden alkalommal 12 dénárt kaptak, akkor is, ha saját lovukat használták.⁷⁸ Albert magister ilyenformán legalább 84 dénárt keresett december hónap folyamán. Minthogy Erdélyben a törvényszakok legtöbbször két ízben, Vízkereszt és Jakab apostol nyolcadán kezdődtek és folytak, a külső hiteleshelyi munka is e terminusok környékén volt tetemesebb. Úgy számolhatunk tehát, hogy egy kiküldött ebben az időszakban a mondott összeg legalább kétszeresét (168 dénár) kereshette, amelyhez még hozzáadódott az év többi hónapjának ennél bizonyára kisebb jövedelme.

A külső hiteleshelyi munkát is vállaló oltárok igazgatói mellett érdemes szemügyre venni a közismerten gazdag, illetve a kanonoksággal összekötött oltárok rectorainak hasonló tevékenységét. A Szent Kozma és Damján-oltárról elmondható, hogy minden valószínűség szerint előtte volt eltemetve Hunyadi János és László,⁷⁹ gazdagsága tehát nem lehet kérdéses. Hiteleshelyi eljárásban résztvevő oltárosáról nem tudunk.

A Lázói- és Várdai-kápolnáknban álló Hívó lelkek-, illetve Szent Anna-oltárról ismeretes, hogy illusztris alapítók igyekeztek gazdag adományokkal ellátni. Lázói János 1499-ben az általa felállítandó oltár javadalmazására Mindszent és Gáld (Fehér m.), továbbá Berkenyes (Kolozs m.) birtokok tizedét rendelte.⁸⁰ A későbbiekben javaihoz tartozott egy tátéi, egy váradjai és valószínűleg egy ispánlakai (Fehér m.) meghatározhatatlan nagyságú részbirtok, egy 500 forint értékű gáldi malom, továbbá Gyulaféhevár falain belül egy mentesített kőház.⁸¹ János nevű rectora, aki nem azonos az alapító Lázói Jánossal, 1518–1525 között csupán a felgyülemlett hiteleshelyi munka miatt vett részt tanúbizonyságként az eljárásokban.⁸²

Nem ilyen egyértelmű a helyzet a Szent Anna-oltár esetében. Az oltár 1505-ben már állt,⁸³ rectora 1505–1508 között és 1518-ban is részt vett kiküldötként hiteleshelyi eljárásban,⁸⁴ ezért az eddig tárgyaltak fényében, úgy gondoljuk, hogy jövedelme nem volt túlzottan jónak mondható. Entz Géza véleménye szerint Várdai püspök a már meglévő oltárt szándékozott átvinni majdani nyughelyére, a Várdai-kápolnába, de nem zárta ki azt sem, hogy azonos néven új oltárt alapított volna.⁸⁵ Két Szent Anna-oltár létéről nem sikerült semmilyen adathoz jutnunk, ezért ha Entz első feltételezése megállja a helyét, akkor az oltár eredeti

⁷⁸ DRH 1301–1457 269.; *Eckhart Ferenc*: Hiteleshelyek a középkori Magyarországon. Die glaubwürdigen Orte Ungarns im Mittelalter. Szerk. Rokolya Gábor. Bp. 2012. 104.

⁷⁹ Dotációjára l. *Entz G.*: A gyulaféhevári székesegyház i. m. 138–139., 202.

⁸⁰ *Balogh J.*: Az erdélyi renaissance i. m. 236.

⁸¹ DF 277 725., DF 277 745.; *Balogh J.*: Az erdélyi renaissance i. m. 237.; *Kovács András*: Gyulaféhevár, az erdélyi püspökök középkori székhelye. In: Márton Áron emlékkönyv. Születésének 100. évfordulóján. Szerk. Dr. Marton József. Kolozsvár 1996. 200–201.

⁸² Két ízben decemberről, egyszer pedig júniusból van rá adatunk. DL 29 965., DL 31 040., DL 30 566.

⁸³ DL 29 355.

⁸⁴ DL 29 355., DL 29 917., DL 30 256., DL 29 609., DL 29 964., DL 29 966., DL 29 973.

⁸⁵ *Entz G.*: A gyulaféhevári székesegyház i. m. 131., 160.

helye nem a Várdai-kápolnában volt. Nem tudni, hogy miért esett a püspök választása a Szent Annának szentelt oltárra, talán kivételes művészi kivitelezése,⁸⁶ esetleg a szent kultuszának népszerűsége⁸⁷ indíthatta rá. Tény, hogy végrendeleteiben⁸⁸ bőkezűen gondoskodott róla.

Halála időpontjában a kápolna még nem volt befejezve, sőt egyes vélekedések szerint igencsak kezdetleges állapotban volt,⁸⁹ ezért a püspök végrendelete első változatában 500 forintot rendelt az építkezés befejezésére és az oltár felállítására, továbbá 500-at lakóház építésére az oltárnál szolgálatot teljesítő káplánok számára.⁹⁰ A második változat a kápolna javára még rendelt 3000 aranyforintot,⁹¹ azonban ezt és a végrendeletben szereplő egyéb célra szánt összegeket II. Lajos király a későbbiekben lefoglalta.⁹² A Szent Anna-oltár, ha nem is kapott meg minden őt illető pénzt, úgy tűnik, mégsem szűkölködött, oltárosának hiteleshelyi munkájáról 1524 után nem tudunk.

A Várdai-kápolna és a káplánoknak szánt lakóház megépült (előbbi talán nem is igen kell bizonygatni),⁹³ utóbbi építéstörténetéhez viszont érdekes adalék, egy 1525. december 13-án kelt oklevél. Ebben az erdélyi káptalan bizonyítja, hogy Várdai Ferenc végrendelete értelmében, a káptalani városrészben, a Háromkirályok-oltár házának telkén bizonyos házak építését kezdték el a káplánok és presbiterek számára. Azonban Erdődi János, a nevezett oltár igazgatója őket ettől eltiltotta. Ezért a Háromkirályok-oltár igazgatóját a székesegyház tőszomszédságában fekvő házának telke helyett, amelyre alkalmasabb volta miatt azokat a házakat építik, egy másik pusztá házzal kárpótolják, amely néhai Benedek kanonok háza volt, és amely Végedi Imre tordai főesperes-kanonok és Szeremlyéni Ferenc prépost háza között fekszik.⁹⁴ Itt jegyezzük meg, hogy mind Erdődi Já-

⁸⁶ Az oltárok díszítéséről keveset tudunk. 1565-ben a székesegyház berendezését elpusztították, köztük néhány csodálatos festményt. – *Entz G.*: A gyulafehérvári székesegyház i. m. 131–132., 205. Az erdélyi késő középkori oltárművészetre l. *Nagy Emese*: Late Medieval Altarpieces from Transylvania. Leipzig 2012.

⁸⁷ *Pásztor Lajos*: A magyarság vallásos élete a Jagellók korában. Bp. 2000. 162–164.

⁸⁸ A püspök kétszer végrendekezett: első ízben 1524. okt. 22-én (DL 108 294.), másodszor az első kiegészítendő 1524. okt. 25-én (DL 89 199.). Vö. *C. Tóth Norbert*: Várdai Ferenc erdélyi püspök végrendeletének utóélete. In: *A mezővárostól a rendezett tanácsú városig*. Szerk. Garda Dezső. Csíkszereda 2011. 74–75., 78.

⁸⁹ *Pattantyús Manga*: Adalékok a gyulafehérvári székesegyház úgynevezett Várdai-kápolnájának építéstörténetéhez. In: *Tanulmányok Tóth Sándor 60. születésnapjára*. Szerk. Rostás Tibor, Simon Anna. Bp. 2000. 177.

⁹⁰ *Vekov Károly*: Egy erdélyi reneszánsz püspök és a gyulafehérvári székesegyház kincstára. In: *Emlékkönyv Jakó Zsigmond nyolcvanadik születésnapjára*. Szerk. Kovács András, Sipos Gábor, Tonk Sándor. Kolozsvár 1996. 535.

⁹¹ DL 89 199.; *C. Tóth N.*: Várdai végrendelet i. m. 79., 87–89.

⁹² *C. Tóth N.*: Várdai végrendelet i. m. 84–85., 96–98.; *Vekov K.*: Reneszánsz püspök i. m. 539.

⁹³ *Pattantyús M.*: Építéstörténet i. m. 181.; *C. Tóth N.*: Várdai végrendelet i. m. 84., 95–96., 98–105.

⁹⁴ *Batthyaneum* IV. d. 100. sz., regesztája *Kovács A.*: Középkori székely i. m. 33. jegyzet.

nos, mind Végedi Imre Várdai végrendeletének végrehajtói között szerepeltek,⁹⁵ az ügy elsimítása talán ennek is köszönhető.

Nem volt ritka jelenség a magyarországi káptalanokban, hogy a gazdagabb oltárok jövedelmét időlegesen, vagy állandó jelleggel összekapcsolták egy-egy kanonoki stallum jövedelmével. Az erdélyi káptalanban a 16. század elején hét ilyen oltárról tudunk. Ezek közül állandónak tűnik a Szent András-⁹⁶ és a Hívő lelkek-oltár⁹⁷ kanonoki prebendához csatolása, míg a többiek (Szent Kereszt,⁹⁸ Szent István és László királyok és Imre herceg,⁹⁹ Szent Jakab,¹⁰⁰ Háromkirályok,¹⁰¹ Urunk színeváltozása¹⁰²), csupán időlegesen kötődhettek kanonikátushoz. A felsorolt oltárok közül a Hívő lelkekről már beszéltünk, a többiről a 16. század folyamán egyetlen adatunk sincs, amely rectorának külső hiteleshelyi munkájáról beszélne.¹⁰³ Ugyanez vonatkozik az egyetemet járt oltárosokra is. A Szent László-,¹⁰⁴ Szent Lőrinc-,¹⁰⁵ Szűz Mária- és a Szent Katalin-oltárok gazdájáról ismeretes, hogy korszakunkban egyetemi végzettséggel rendelkeztek,¹⁰⁶ azonban csupán utóbbiról tudjuk, hogy rectora 1508. december folyamán (két ízben) külső eljárásban vett részt.¹⁰⁷

Az adatokat összegezve befejezésként elmondható, hogy az erdélyi káptalanban egy oltárjavadalom az esetek nagy részében rendelkezett egy gyulafehérvári házzal, legalább egy szőlő és egy fél malom jövedelmével, de gyakran részesült a tized egy részéből is.¹⁰⁸ Minden jel szerint 1505-ben életbe lépett egy szabályozás, amely az alsópapság általunk tárgyalt csoportját volt hivatott támogatni, eredményeként ettől kezdődően az oltárigazgatók rétegének szegényebb tagjai, a teljes testület mintegy harmada, részt vett a hiteleshelyi eljárásban jövedelmének kiegészítése végett.

⁹⁵ *Vekov K.*: Rencsánsz püspök i. m. 531.; *C. Tóth N.*: Várdai végrendelet i. m. 79–80.

⁹⁶ DL 31 014., DF 257 531.

⁹⁷ DF 277 725., DF 277 745.; *Balogh J.*: Az erdélyi renaissance i. m. 237.; ETE I. 248. sz.

⁹⁸ *Balogh J.*: Az erdélyi renaissance i. m. 236.

⁹⁹ DL 29 402.; *Entz G.*: A gyulafehérvári székesegyház i. m. 203.

¹⁰⁰ DL 47 434.

¹⁰¹ L. a 94. jegyzetet.

¹⁰² MNL OL F 4. Comit. Albensis, Cista I. Fasc. 2. Nr. 28.

¹⁰³ A Szent Jakab-oltár igazgatójáról egyetlen adattal rendelkezünk a 15. sz. végéről (1497. szept. 21.): Was cs. lt. 494. sz.

¹⁰⁴ DL 30 476.; *Entz G.*: A gyulafehérvári székesegyház i. m. 203.

¹⁰⁵ DF 277 650.

¹⁰⁶ *Tonk Sándor*: Erdélyiek egyetemjárása a középkorban. Bukarest 1979. 135.

¹⁰⁷ DL 29 361., DL 29 362.

¹⁰⁸ A Szent Miklós-kápolna és a Hívő lelkek-oltárán kívül a Szent Borbála- és Szent Mihály kisebbik oltáráról tudjuk, hogy részesült a tizedből. Ellátásukra Lépes György erdélyi püspök két szőlőt és Monora (Fehér m.) püspöki falu dézsmáját rendelte. Regesztája: Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. Bearb. von Gustav Gündisch. IV. Hermannstadt 1937. 441.